

Nevekről, szerepükről és jelentőségükről akarván szólni, valóban Ádámnál-Évánál kell kezdenünk. A Bibliában, Mózesnek a teremtésről szóló első könyve szerint, amikor Isten a föld porából megalkotta az első embert, és életet lehelt belé, nincs szó az elnevezéséről. Az Ádám név néhány szakasszal később, minden előzmény és magyarázat nélkül tűnik föl: az Úr a teremtett állatokat Ádámhoz viszi, hogy az nevet adjon nekik. Ugyancsak Ádám nevezi Évának melléje adott nő-társát, asszonyát, "minthogy minden élő embereknek anyja volna".

Meglepő talán, de érthető, hogy éppen e két legősibb név eredetét és jelentését - mert minden névnek volt valami értelme - nem tudjuk végérvényesen megfejtteni. Valószínű, hogy Ádám egyszerűen ember-t jelentett (a Biblia először csak így említi, név nélkül), az Éva értelme pedig életadó, azaz nő, anya lehetett.

Ádám-Éva óta nevek milliói alakultak ki az emberek megjelölésére - nem szólva a földrajzi nevek, állatnevek stb. sokaságáról -, s a népek és nyelvek szerint különféle névadási módok, névrendszerek használatosak.

A nevek sajátos elemei a tágabb értelemben vett szó-kincsnek. A körülöttük sejlő izgató talányosság, sugalló sejtelmesség oka talán épp az, hogy eredeti jelentésük a múlt ködébe tűnt, elhomályosult, vagy - ha érzékelhető is - elszakadtak, függetlenek tőle. Ezért is vitatják a névtan művelői, van-e egyáltalában jelentése a névnek. Pedig nyilvánvaló, hogy a név is jel, tehát jelent vagy pontosabban: jelöl valakit, valamit. Mégpedig nem egy általánosítható fogalmat, hanem egyetlen, meghatározott, konkrét személyt, dolgot: valamely egyéniség, egyedi dolog foglalata. És a nevek különösségének, sajátos értéktoobbletének ez a másik forrása a sűrített "jelentéstartalom", amely jóval gazdagabb, képzetkeltebb és meglevenítőbb erejű, mint a puszta szó. Ha ezt hallom: ember, csak egy elvont, általánosító képzet idéződik föl bennem; Rákóczi Ferenc vagy Ady Endre neve azonban számtalan egybeszővődő részletet személyiséggé elevenít meg tudatunkban. De még a taláalomra felütött telefonkönyvben látott Fejes Marcell és Sarkadi József neve is ismeretlenül is határozottabb, egyénibb képet sugall.

És míg a tudósok vitatkoznak, az írók ösztönös érzékenységgel fölismerik a nevek "jelentését" és jelentőségét, a bennük rejlő sajátos stílusértéket, a művészi hatás lehetőségét, a névvarázst. Ez a vonzódás a nevek belső titkaihoz az emberi lélek ősi örökségének, a primitív népek körében ma is fontos szerepet játszó névmágiának a nyoma. Hogy az írók milyen bravúros képzeletjátékra, meglevenítő-gazdagító aszszociációkra készítheti egy-egy érdekes név hangzása - néha írásképe -, arra Proustnak helynevek hangulatát festő híres sorai mellé idézhetjük Kormos Istvánnak szinte gyermeki fantáziával felvillantott megszemélyesítő képeit - folyónevekről:

"Nemük s koruk van a folyóknak, gondoltam nyolcévesen, térdig állva a Duna zöld kiöntéseiben... A Duna például öreg-

asszony, paraszt öregasszony, mint keresztanyám...

Hosszú lábú futóatlétának "láttam" a Sebes-Köröst, fáradhatatlan magyar Nurminak...

Szikrázó-csillag Loire: ő elérhetetlen, szagos-ékszeres úrilány volt; aztán partján állottam, s igazolódott minden képzelgéseim róla; ékszerei a méltóságos kastélyok...

Rábca: kosztba adott, csepű-hajú lelenc, kisebbségi érzésekkel s oktan öntudattal teli; szeretetre vágyó gyereklány.

Zagyva: hazudós, kockacukrot és szilvát lopó siheder; ha felnő, talán gyilkol is majd...

Temze: lélekvesztőben álló révész, köd-sípót fújsz, időtlen idők óta, világ végezetéig...

És a Jenyiszej? Fehér kucsmájú, medve-köpenyes, farkascsizmás Mikulás...

És ti ketten, akiket kitaláltalak, mert semmilyen térképen nem voltatok, s már nem is lesztek; ketten voltatok titokban a feleségeim, palatáblámra írva, letörölve, újra írva; afrikai bantu szeretőm: Csunga, s indián törzsfőnök lánya: Xatande - ha látták palatáblámon neveteket, csak annyit mondtam: "Folyók ezek a világban." (Folyók)

Természetes, hogy az írókat is elsősorban saját nevük foglalkoztatja, az a különös tény, hogy hány hang, illetve betű kapcsolata, egymásutánja őt magát jelenti, testi-lelki összetettségében és bonyolultságában, egyéniség, sors, élet foglalataként, múltjával, jelenével és jövőjével. Sokan vannak, akik úgy érzik, elválaszthatatlanul eggyéforrtak a nevükkel, s az megváltoztathatatlan és elidegeníthetetlen része énjüknek. Adynak levelet írt egy kilétét eltitkoló nőrajongója, de nem tudott megmutatkozni anélkül, hogy a keresztnevét el ne árulja: "Én mint Edith, annyira Edith vagyok, hogy nem tudom magamat ettől elválasztani." A név és a személy összeforrottsága, a névnek az egyéniséget kifejező és jelképező, magába sűrítő képessége az, amit Jékely Zoltán, egy színésznőt jellemezve, nellaságnak mond. (Isten madara. Boszorkányok a Szőlő utcában)

Goethe is hangsúlyozza név és viselője kapcsolatának jelentőségét: "Az ember neve nem olyan, mint egy köpeny, amely csak úgy lebeg rajta, ... hanem tökéletesen rásimuló ruha, valósággal olyan, mint a bőre: nem lehet sem levakarni, sem lenyúzni róla..."

A név szimbólum-értékén elmélkedik Szép Ernő, névjegyét nézve, némi lázongással: "Csak a puszta név van rajta... Egy szegény életet jelent, egy emberi sorsot, mint a névtábla egy kórházi ágy fejénél, mint egy sírkő a temetőben... Örökké hozzá vagyok kötve (e névhez). A homlokomra ragad elválaszthatatlanul, nem tudom lemosni, letörölni vagy vegyileg eltüntetni. Milyen rabszolgaság ez is... a belénk égetett bélyeg."

Babits Mihály versbe foglalja a névjegye keltette furcsa, bonyolult érzést:

"A név, mely áll e kis papíron,
kimondva szó, mely száll tova.
Lehelet és üres jel annak,
ki nem hallotta még soha!

S e rövid név, értelme tárva,
tudjátok mégis, mit jelent?
Egész világot, önkörében,
mely zártan, szuverén kereng.

- - - - -

S világom tág, de idegennek
belé a bemenet tilos:
jaj, mért egy örök idegennek
jelzé nevét a papiros "

(Névjegyemre)

Illyés Gyula jelképes értelmet olvas ki nevének
hangjaiból-betűiből:

"Nyitja a nevet friss rigó-
fütttyel az I,
rügy-szag, kikelet, élni jó,
ezt hirdeti.

Vívja a két l az eget,
szárnyal, evez!
Mord vihart jelezve sziszeg
rájuk az s.

Nevem végén az u, az a
dob, döngve: gyász
hangpárja, magány, éjszaka,
ebtutulás."

(Névjegy, hangjegy)

Kosztolányi egy novellájának alakja, állástalan pincér,
öngyilkosságra készül a fürdőben. S akkor szinte csodálkozva
eszmél rá, hogy neve van, s az magába foglalja egész lényét,
életét:

"Sokszor egymás után kimondta a nevét, halkan a fal felé
fordulva, belesúgta a vízbe, a csapokba... Nagyon elcsodálko-
zott, hogy neve is van, és hogy épp így hívják. Kasornya
Kálmán. Nem valami dallamos vezetéknév, de van benne valami
szomorú muzsika. Alapjában az is furcsa, hogy néhány betű
jelent egy egész embert. Ez a név őt jelenti, fájdalmát,
éhségét, testét..." (Borotva)

(Érdekes, hogy a novella régebbi változatában más név
áll: Krakauer H. Henrik, ezzel a minősítő megjegyzéssel "Nem
valami előkelő név, de...")

A képzelet tehát igyekszik összeillést, egyezést találni
személy és név közt, igazolván a névnek jellemet kifejező
erejéről való vélekedést. Németh László úgy érzi, hogy egyik
leányának komoly neve viselőjének "képére és hasonlatosságá-
ra" változott át játékos becenévvé:

"Mi Ucónak hívjuk. Nem emlékszem már, hogy kopott le s gömbölyödött ki a sudár Judit név a megmaradt u betű körül ezzé a tréfás mackó-névvé, de lányom fizikumának és jellemének alighanem volt valami része benne. A nevek igyekeznek hasonlítani ahhoz, amit megneveznek. A karcsú i, amikor lánnyal érintkezésbe került, bizonyára azért telt ki ó-vá, a tompa dé az ő hatására kezdett céként cicázni, s hogy a jé a szó elejéről elmaradt, ez már egyenesen az ő lustaságára vall. Mert középső lányom, mint az Ucó szó gömbölyű, nyájas és tunya." (Lányaim)

Bernáth Aurél egy becéző névrövidítés találó voltáról ír:

"Ola! Anna így hívja unokahúgát, Violát. Jó rövidítés ez. Két oknál fogva. A Viola név - s ez már misztikus tételeimhez tartozik - mindig jóakarátú, hiszékeny, néha kissé tétova nőket takar. A Ola rövidítés ezt az alkatot gömbölydedd teszi, elpuhítja. Noha Ola nem "gömbölyded" a szó valódi értelmében, de olyan lágy és bizalomgerjesztő, mint az "Ola" szónak a lejtés. Tág, barna és hű kutyaszeme van..." (Utak Pannóniából)

Általában nem vagyunk közömbösek a nevek iránt, s legalább annyi véleményt alkotunk róluk, hogy az egyik szép, jóhangzású, a másik furcsa, kellemetlen hatású stb. Ennek még az egyén sorsában, boldogulásában, közéleti pályafutása szempontjából is lehet szerepe. Vajda János ezt mondja: "Nem igaz, hogy a név oly pöhölykönnyű dolog. Roppant sok függ a szép, jóhangzású névtől. Ha Bonaparte Napóleonnak például Poschpischil a családi neve, azt hiszem, hogy sohasem vitte volna föllebb az őrmesterségnél... Bonaparte nevét költő sem választhatta volna meg illőbben." (Magyarság és nemzeti önérzet) Szinte ugyanezt a gondolatot ismétli meg Pierre Daninos francia író "Hajlamos volnék, hogy a történelemben ugyanolyan jelentőséget tulajdonítsak a neveknek, mint az orroknak. Tegyük föl, hogy Bonapartét Pochetnek hívják. Az egész világ-történelem másként alakul. /A poche szó jelentése zseb, zacskó, pochet: abrakos tarisznya./ Mert némely név magában hordja delejes varázserejét, illetőleg komikus vagy tragikus fátumát..." (Sonia)

Móra Ferenc is érzi a nem mindennapi nevek értékét. Mikor unokáját Ferencnek akarják keresztelni, ő tréfásan tiltakozik

"Az nem lesz jó! Sok a világon a Ferenc... Legyen csak a gyerek Spiridion. Majd meglássátok, hogy sokkal könnyebben boldogul az életben, mintha Ferencnek vagy Jánosnak hívnák. Mindenki azt mondja rá, ha a nevét meghallja, hogy no, ez valami érdekes ember lehet, akit Spiridionnak hívnak." (Pengő. Sokféle)

A névről való legelső benyomásra, a tetszésre, illetőleg nemtetszésre a tapasztalatokon kívül számtalan írói nyilatkozatot idézhetnénk. Kosztolányi, akinek "névérzékenysége" Krúdyval vetekszik, szinte rajongó szavakat mond Arany János nevééről, a képzelet színezte hangelemzéssel:

"Ez a név magában is csupa festőiség és zeneiség! Tündökletes fény árad belőle s mennyei muzsika... Sokszor magam

is furcsállom, hogy az élet teremtetette meg és nem valami költő, a boszorkánykonyhájában. -Önkénytelenül is szerelmes lesz belé az ember, csak azért, mert olyan, amilyen. Puha, olvatag és mégse szétfolyó; megejtő, ígésző és mégis valóságos. Próbáljátok kiejteni... Nyílt ajakkal lehelitek, mint egy fohászt. Ajkatok közben nem mozog, nem csücsörödik el, nem gömbölyödik meg tréfásan. Torkotokból nem hördül kehes, rút zörej. Inyhangok uralkodnak rajta. Ott, ahol a vezetéknév érintkezik a keresztnévvel, két inyhang simul egymás mellé, testvérien: az ny és j, s ezek alkotják jellegét, végtelen lágyágát. Nincs ebben a névben egyetlen robbanó ajakhang sem, egyetlen zörgő torokhang sem. Csak egy gyönges sziszegő más-salhangzó, az s, a végén és egy erőteljes foghang /t/ az elején, az r, az is csak azért, hogy ezt az égi dallamot itt tartsa a földön, összefogja, s a hétköznapi használatra alkalmassá téve, megkeményítse, mint sárárányat a rézötvözet. - Magánhangzói mind mélyek, és hasonló hangszínt varázsolnak elő. A vezetéknév két nyílt magyar a-ba van ágyazva..., s ez a két a, mely az egésznek tompa és komoly csillogást ad, az orrhangú ny tőszomszédságában azt a tündérien édes, kisedi csalódást gerjeszti a hallgatóban, hogy a nyelv első szavát hallja, a legősibbet és legrégibbet, melyet valaha mindnyájan először mondtunk ki, ajkaink nélkül, lágyínyünkkel: anya. Utána egy félig nyílt á csodálkozik és ámul valamin, majd a dallammenetet egy rövid, nyugodt o zárja le. - Zeneileg két ütem ez a név, egy emelkedő és egy ereszkedő. A vezetéknév jambusa bizakodva tör fölfelé, de a keresztnév már fáradt és csüggedt, s a harcnak és küzdelemnek búcsút mondvá aléltan hanyatlik alá egy trocheus ütemével. - Remekíróknak eddig még sohasem akadt olyan neve, mely belső mivoltát és művészetét annyira hiánytalanul kifejezte volna, mint az övé." (Arany János neve)

Az írók - férfiakról van szó - érdeklődését, vonzalmát vagy ellenszenvét elsősorban a női nevek keltik föl. Márai Sándor írja egy karcolatában: "Ezeket a neveket szerettem: Ágnes, mert szelíd és szőke, Editet, mert idegen, gögös és északi, kissé ezüstszőrű. Esztet, mert dundi és vérmes. Annát, mert olyan, mintha egy nő imára kulcsolná kezét, boldogan, egyszerűen, jószágon. Ilonát, mert ismerős, mint egy falat kenyér. Solange-ot, mert olyan, mint egy idegen illatszer címe; drága és fojtogató. A többi nem szerettem." (Négy évszak)

Kosztolányi, a szóvarázs megbabonázottja, ifjúkorában képes volt beleszeretni egy nőbe, pusztán a nevéért. Egy szabadkai kis diáklány is szinte végzetes hatással volt rá: "Nevük annyira hasonlít egymáshoz, ...mintha rímként csengene az övére. Micsoda véletlen szerencse. Ölbepottyant rím"-- írja férje életrajzában Kosztolányiné /a kislány családi neve ui. Lányi/.

Termet, hajszín és jellem: ezt mind látja a képzelet a névben, de tovább is játszik vele, csapong körülötte, sajátos hangulatot, környezetet és sorsot álmodik köréje. Márai számára egy női név szinte valóságos, élő alakot jelenít meg:

"Valahol él egy nő, akit Hedvignek neveznek. Nem ismerem

Őt, nem tudom, hol él, mi a családnéve... De máskülönben mindent tudok róla. Meg tudom alkotni őt, mert neve teljesen kifejezi testét és jellemét, sorsát és öltözködését, látom a szobát, ahol lakik,... látom ágya felett a fekete feszületet, tudom, milyen szaga van hajának. Miért tudom? Mert Hedvig." (Föld és ég)

Krúdy egyik regényhőse egy idegen városban meghallja, hogy valaki egy lány után kiált: Eszténa! És máris hat a név varázsa:

"Képzeletemben... fehérfalú spanyol házak suhantak el, mintegy panorámában... S az erkélyen sötét szemű nők várakoznak, vállukon kis mantillákban. Valahol messze... élesen kezdtek harangozni, sok apró harang szólalt meg egyszerre, mintha most gyűjtanák meg a gyertyákat Isten báránya körül..." Majd egy ismerősének hangjára eloszlik a káprázat: "S én lassan visszatértem a messzi városból, ahol füstölők, fénylő napsugarak, fátyolos, cigányos képű nők kíséretében az ereklyét hordják körül a városban a papok, és mozsarak durrognak a piacon." (Útitárs)

Női nevek vonzásáról, szépségéről tömérdek írói megnyilatkozást ismerünk, varázssukat költők serege magasztalja; gondoljunk a legismertebbre, Kosztolányi Ilona c. versére.

Végül György egy költő barátja szerelmes versciklusának hatására habarodik bele az Eszter névbe. "Nekem is rendkívül tetszett, és azonnal megragadta a képzeletemet. Hiszen olyan szép volt, és már akkor a nevek varázslatában éltem, megszállottan ittam magamba egy-egy vonzó női név szépségét, zenéjét. Az Anna, az Eszter, a Judit voltak a legkedvesebb neveim, s talán még a Júlia, így egészen kimondva." Annyira beleszerelmesedik az Eszter névbe, hogy ráruházza egy egészen más nevű imádottjára, akinek emléke és élménye - egy kötet verset írt róla-hozzá - "most már elválaszthatatlanul egybeforrt Eszter nevével". (Mostoha éveim, A garabonciás diák, Eszter.)

A nevekhez való vonzalmunknak vagy irántuk érzett ellen-szenvünknek sok szubjektív indítéka, egyéni motívuma lehet. A szerelem pedig valóságos bűvöletet érez a kedves nevében. Juhász Gyula verseinek sora hirdeti, hogy Anna örök. Ifjúkori reménytelen, szenvedélyes rajongásának méltatlan emléke úgy megbabonázta, hogy amikor jó két évtized múlva, Szegeden megtetszett neki egy szép kávéházi pincérlány, és hiába hívta asztalához, a visszautasítás azért ütötte szíven, mert a lány is Anna volt.

A szeretett nő nevéből kimondatlanul is áradó varázst, mely betölti megjelenítő erejével a költő lényét, Szabó Lőrinc verse fejezi ki megrázó átéltséggel:

"Kiáltani szeretném, s nem lehet,
még súgni se szabad a nevedet,
még gondolni se, -jaj, elárulom,
pedig belül csak azt visszhangozom,
a hangos titkot, mely életemet
úgy édesíti, édes nevedet:
nevedet, édes, a pár szótagot,

mely tündéri burkoddá változott,
 röpítő közegeddé, nevedet,
 mely körém gyűjtja az emlékedet,
 fűszerként csendít a nappalon át
 s beillatosítja az éjszakát
 s úgy tapad a számba, tudombe, hogy
 már majdnem te vagy, amit beszívok,
 már majdnem te: minden lélegzetem
 veled itat és zsongat édesen:
 édes neved betölti szívemet
 s csak titka, te, vagy nála édesebb."

(A neved. Tücsökgzene)

A név azonban nemcsak az írói képzelet játékának tárgya, hanem stílusművészetének fontos eszköze is a jellemábrázolásban, hangulatfestésben. Az irodalmi névadás elemzései nyilvánvalóvá teszik ezt. Kosztolányi így fejti ki, milyen fontos az író számára alakjai nevének megválasztása: "Felületes dolog azt hinni, hogy a név csak afféle külsőség. Ha az élet nem külsőség, akkor a név sem az. Ha pedig fontos a valóság, akkor a név is fontos... A név maga az ember. Az író számára döntők a nevek is. Ezek együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is. Téves azt hinni, hogy a regényíró neveket keresgél nekik, s tetszése szerint ennek vagy annak hívja őket." (AranyJ. neve; Hogy születik a vers és a regény?)

Szomory Dezső, akinek színművei egy-egy személynevet viselnek címül, hasonlóan vallja a névadás fontosságát egy új darabjáról nyilatkozva

"A címe: «Magdus»... Még mielőtt írom a darabomat, már megvan a címe. Nem is tudnám másképp írni, ha már az első perctől kezdve nem néven nevezhetném a figurámat. Akkor talán nem is ismerném, ha nem tudnám a nevét. Bizonyos neveknek egész fízíológíájuk van, ebben már benne van magának az alaknak lelki formája is, minden. Az ilyen cím, egy ilyen egyszerű női név már jelzi az írónak azt a magasabb rendű törekvését, hogy egy élő karaktert adjon, egy eleven típust, egy igazi embert a maga egész életével."

Hogy az író teremtményei mennyire valóságossá elevenednek, szintén Kosztolányi egy műhelytanulmánya mutatja. Rájuk ruházott vagy inkább: velük született nevüket eltéphetetlen szálak szövik egybe velük az író tudatában:

"Csak az életben lehet miniszteri engedéllyel nevet változtatni. A képzelet birodalmában ez még sohasem sikerült. Egy regényem írása közben felötöltött bennem a gyanú, hogy a főszereplő neve hasonlít egy ismert emberéhez, s esetleg azt a hitet keltheti, mintha rá céloznék. Elhatároztam, hogy a nevet megváltoztatom. Miután már jócskán előrehaladtam, körülbelül száz oldalon kellett visszamenőleg kitörölnöm az eredetileg önként kínálókozó nevet és egy másikkal helyettesítenem. Erre megbénult a tollam. Hetekig hevet ott a kéziratom, anélkül, hogy hozzányúltam volna. Undorodtam tőle. Nem volt kedvem folytatni. Végre cselhez folyamodtam, újra visszaállítottam mind a száz oldalon az eredeti nevet, s akkor

úgy ment minden, mint a karikacsapás. Közben azzal áltattam magam, hogy hősömet majd akkor keresztetem más névre, ha kéziratomat nyomdába adom. Természetesen erre sem került sor. Ezekkel az álomfigurákkal nem lehet tréfálni: bosszút állnak rajtunk." (Hogy születik a vers és a regény?)

Hogy az írói képzelet szülöttei milyen öntörvényszerűen léteznek, alkotójuk akaratától függetlenül, sőt annak ellenére, megerősíti Rónay György ugyanilyen esete egy regényének idős nőalakjával:

"Először semmi sem volt olyan természetes, mint hogy... Jankának hívják. Úgy született meg... Hanem aztán arra gondoltam, hogy a «Születésnap»-ban is Jankának hívják az öregasszonyt... Jankát erőszakosan megfosztottam a nevétől, és elkereszteltem Amáliának... Janka azonban nem volt hajlandó Amália névvel élni. A figura szétesett, elvesztette sorsát, jellemét, egyéniségét. Janka, elamáliásítva, bosszúból keresztbe feküdt a sínen, és kisiklatta vonatomat. Előlről kezdtem az egészet. Amikor odáig értem, hogy megjelenik, habozás nélkül írtam újra Jankát. S ezzel egyszerre megjelent az alak igazsága is; a név magával hozta viselőjének légkörét, hangját, végzetét. Attól kezdve, hogy újra Jankának hívják, lábára állt, és elindult a saját útján. Nem én tétetem vele a dolgokat ő maga cselekszik, s én csak jegyzem. Nem lehet büntetlenül félrekeresztelnünk regényalakjainkat." (Nevek mágiája)

Szaporíthatnánk még a nevek meglepő sajátságairól, különös viselkedéséről, hozzájuk való viszonyunkról szóló érdekes vallomásokat. Mondhatnánk ugyan, hogy mindez az írók nyelvi érzékenységének és képzeletjátékának tulajdonítható, de a mindennapi életben is adódik olyan érzésünk, hogy egy név szinte babonás varázssal hat ránk. Igaza van Thomas Mann-nak "A nevek körül van valami titokzatosság..." Mint mindenben, ami embert, élő, egyénit jelent.

KOVALOVSKY MIKLÓS